

ПРОБЛЕМИ ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІДРУЧНИКІВ

DOI: 10.32403/978-966-322-522-7-2021-46-55

Борисенко О. М.

«Еволюція» дизайну шкільного підручника: як зробити крок з ХХ в ХХІ століття

Упродовж 2018–2021 рр. за угодою з Інститутом модернізації змісту освіти (ІМЗО, Київ) автором було здійснено дизайнерську експертизу підручників для закладів загальної середньої освіти для 2, 3, 4, 7, 8 класів, зокрема: «Українська мова та читання» для 2 та 3 класів, «Українська мова» для 4 класу, «Математика» для 4 класу, «Всесвітня історія» для 7 класу, «Всесвітня історія» для 8 класу.

Аналіз дизайну електронних версій підручників (хоч багаторазово наголошувалось, що доречним був би друкований варіант, який можна розглянути більш об'єктивно, адже підручник є матеріальним об'єктом, а не електронним/віртуальним виданням) дав можливість узагальнити основні недоліки побудови цих видань.

Якщо розглядати у хронологічному порядку, то загальні тенденції дизайнерської майстерності у шкільних підручниках упродовж чотирьох років майже не змінилися. Деякі видавці розуміють буквально, що ви-

користання шрифту із засічками є панацеєю, і підручник одразу буде мати досконалий вигляд. Однак не все так просто.

Розгляд кількох десятків запропонованих варіантів за цей час дав змогу виокремити загальні зауваження, які, сподіваюся, стануть в пригоді тим, хто прагне вдосконалювати навчальні видання.

Формат видання. Загальні зауваження щодо представлення формату. Найвні поліграфічні формати видавці досить часто ігнорують або подають з відхиленням 5–10 мм, тому за поданими pdf-файлами формат видання визначити можна з відхиленням. Часто pdf обкладинки і текстової частини подані з різними геометричними даними (наприклад, 162x237 мм – текстова частина, 170x246 мм – обкладинка). Не завжди зрозуміло – до обрізу чи після, а це також додаткові 5–10 мм похибки. І знов-таки роздрукований макет дав би повне уявлення про конструкцію сторінки, розвороту, видання.

Архітектоніка видання – це основний принцип побудови видання, зв'язок його окремих частин у єдине ціле, співмірність, співпорядкованість, взаємозумовленість. Тому відсутність модульної сітки у будь-якому виданні руйнує його конструкцію і ускладнює сприйняття інформації.

Наступним «багом» є система спусків у виданні, а скоріше, їх відсутність. Площу видання, коли кожний текстовий чи ілюстративний фрагмент розміщено поза модульною структурою, можна порівняти із натовпом. Уявіть, як там когось відшукати? У проектах видань відсутні спускові площі, тоді як цей простір завжди доречний у такій багатоструктурній книжці, якою є шкільний підручник. Композиції розділів/підрозділів не передбачають спусків чи відбивок, що змішує увесь текстово-ілю-

стративний матеріал підручника в один великий масив. Відчутно бракує «повітря». Якщо розділи представлені у формі ілюстрованих спусків, немає сенсу «втискати» у ці ілюстрації заголовки розділів, також недоречні колонцифри на ілюстраціях. Заголовок розділу може бути зазначений поруч над текстом розділу. Відсутність текстових спусків та відбивок між рубриками тексту перетворює увесь текстово-ілюстративний матеріал підручника в один великий суцільний текст і значно погіршує його сприйняття дитиною. Дорослому складно відокремити одну тему від іншої, що говорити про школяра?

Дуже часто площина спускових сторінок містить графічні елементи різної стилістики, розмаїття яких сприймається як хаос (перетинання буквиці і зображення, гротеск головної рубрики, декоративні позначки змісту параграфів у кружальцях, прямокутні знаки-акценти біля першого абзацу, ілюстрації-заставки тощо). Таке еkleктичне наповнення спускових сторінок і розворотів підручника призводить до несприйняття візуальних засобів-акцентів.

Зустрічаємо збільшені розміри шпальти складання відносно формату, відповідно, текстова шпальта є надто широкою. Особливо критично виглядають сторінки, які заповнені основним текстом, кількість символів в рядку якого становить 60. Цей показник не відповідає нормативам для молодшої школи.

Конструкція звуженої шпальти основного тексту для підручника є слушною, адже не лише покращує прочитання матеріалу, але й дає змогу розмістити обабіч додаткові текстові та ілюстративні матеріали. Компонування ілюстрацій ліворуч/праворуч текстових шпальт забезпечує краще сприйняття тексту, адже кількість символів у рядку менша, і це сприяє швидшому прочитанню інформації.

Не все так погано, трапляються і добрі речі, як, наприклад, в одному із проектів: задум проілюструвати форзаци хронологічними даними-таблицями чи фрагментами ілюстрацій. Це оригінальне дизайнерське рішення, адже форзаци як функціональний елемент підручника є візуально помітним, хоч досить часто автори та дизайнери залишають форзац поза увагою. Необхідно врахувати, що якість кольорового друку на форзацному папері внаслідок його матеріальних властивостей погіршує відтворення творів мистецтва, які не будуть ідентичні з оригіналами.

Шмуцтитули як конструктивний елемент зустрічаємо вкрай рідко.

Деякі конструктивні елементи, зокрема колонтитули і колонцифри, видавцям треба навчитися розуміти як функцію, а не як прикрасу. Це стосується зовнішніх полів видання, декоративних смуг, віньеток, рамок.

Побудова ілюстративно-текстових розворотів досить часто відзначається надмірною насиченістю різноманітних об'єктів: основного та додаткового текстів, рубрикаційних елементів, піктограм, символів, фотографій, рисунків, інфографіки, карт, таблиць, схем тощо.

При такому розмаїтті матеріалу необхідно однозначно «скеровувати» ієрархію його сприйняття, зазначаючи читачеві ключові фрагменти сприйняття матеріалу засобами контрастності та введенням прогалин-відступів між різними рубриками.

Вибір шрифту для основного тексту. Рублений шрифт – тип гротеск – це гарнітура, яку доцільно використовувати для окремих рубрик, але не для основного тексту, адже спрощені й подібні графеми його літер погіршують прочитання основного тексту. Гротеск неефективно «використовує» площу аркуша книжки, адже

заради умовного покращення прочитування вимагає збільшення інтерліньяжу, площі заповнення, трекінгу і кернінгу. Все це призводить до зворотного ефекту. Окрім того «площинність» рублених літер та одноманітність накреслення їх графем значно погіршує прочитання.

Відомо, що наявність невеликого контрасту у вертикальних і горизонтальних штрихах літери та невеликих засічок посилює прочитуваність тексту. Найбільш вдалим вибором для основного тексту буде рекомендована для підручників молодшої школи гарнітура із засічками «SchoolBook» («Шкільна»), яка була розроблена у латинській версії дизайнером Моррісом Бентоном ще в 1920-х роках (кирилична версія з'явилася після 1940-х рр.). Висота літер (кегель) основного і додаткового текстів у підручнику мають відповідати довжині рядка. Виділення у тексті підручника окремих слів/фрагментів тексту півжирним чи курсивом доречні, адже вони акцентують увагу. Неefективним і таким, що погіршує сприйняття інформації, є використання кольорового тексту, особливо малоконтрастних до паперу барв. Натомість вдалим способом акцентування деяких фрагментів є застосування тональної світлої плашки, але без використання градієнту, адже через зміну контрастності прямокутного тла, його глибину, текст «вивертає». Доречніше вирізняти необхідні текстові фрагменти не кольоровими штриховими рамками, а горизонтальними/вертикальними лініями поруч із текстом. Невдалим способом виділення в тексті є застосування ефекту підкреслення, адже цей спосіб погіршує прочитання слова.

Коректне обрання ширини текстової шпальти – надзвичайно важливе завдання дизайнера. Архітектоніка шпальти передбачає наявність чіткої побудови текстового масиву сторінки/розвороту. Якщо видання «грішить» відсутністю

відбивок між блоками тексту різної підпорядкованості, або їх розміри мінімальні і однакові, втрачається сприйняття тексту, а отже й прочитання інформації. Очевидно, що «мінусовий» (такий, що менший за кегль шрифту) інтерліньяж робить текстові блоки надто затисненими і тому також неприйнятний. Величина абзацного відступу має відповідати розміру 1,5–2 круглих шпаций. У підзаголовках не рекомендовано використання прописних літер, адже вони сповільнюють читання.

Недоречним є розмаїття шрифтових і графічних стилів інших рубрик, які несуть не лише змістовну функцію, але й семантичну й подекуди не відповідають стилістиці того чи іншого часу. Для уникнення такого зіставлення слушно відмовитися від зайвого декору.

Погіршує прочитання додаткового тексту гротеск, який і в прямому, і в курсивному накресленні сприймається малоконтрастно порівняно з основним текстом і, відповідно, втрачає свою функцію «акциденції» як акцентування окремих текстових рубрик, задля позначення яких його застосували. Також уповільнює сприйняття інформації кольоровий текст із його меншою контрастністю відносно кольору тла/паперу.

Трапляється у виданнях і поєднання буквиці із засічками з гротеском головної рубрики на спусковій сторінці з накладанням/перерізанням тексту фрагментарно ілюстрацією – це викликає неестетичне сприйняття, отже, потребує переробки. Розмаїття шрифтових і графічних стилів у рубриках подекуди сприймається як ілюстрація певної епохи, тому використання модернових гарнітур для «історичних» текстів є сумнівним.

Інфографіка (схеми, символи, піктограми). Вважаємо малоефективним використання QR-кодів для молодшої школи. Піктограми, що розміщені на колон-

лінійці непомітні й не виконують своєї основної функції – бути знаковим вказівником теми, рубрики, дії. Відповідно, їх графічна цінність є високою, а ефективність використання надто низька. Контрастніше сприйняття піктограм-умовних позначень краще забезпечать не тональні, а силуетні форми. Також було б доречно використати стилістику епохи в елементах графічного відтворення цих піктограм.

Часто звертаємо увагу на надмірну декорованість піктограм. Декору так багато, що погляд читача зупиняється виключно на ньому.

Лінійно-графічні схеми та таблиці бажано колоризувати, адже чорні стрілки і рамки погіршують сприйняття і є нецікавими.

Дидактична доцільність ілюстративного матеріалу. Ілюстративний матеріал вкрай необхідний для підручника. Але варто звернути увагу, що його розташування та співрозмірність має відповідати основній меті – здобуванню знань учнями. Тому не варто затискати ілюстрації між текстових шпальт, також треба звернути увагу на поліграфічну якість ілюстративного матеріалу, що не завжди відповідає вимогам якісної додрукарської підготовки та друку. Слід уникати надмірного нашарування різноманітних просторових підкладів-фонів у вигляді картушів/папірусів під текстовими блоками. Використання тональних градієнтів «заглиблює» текст у своє середовище, що знов-таки сповільнює швидкість сприйняття рубрики. З огляду на обмаль площі і великий обсяг ілюстративного матеріалу пропонуємо його частину, а саме фотоматеріали, розміщувати під обріз, використовуючи площу книжкових полів. Цей засіб візуально збільшить площу сторінки, а також збагатить сприйняття фотоджерел.

Можливо, якщо якість недостатня для збільшення оригіналів, слід певну кількість ілюстрацій замінити QR-кодами, за допомогою яких учень з власного смартфона чи планшета може завантажити і переглянути оригінальні зображення.

Різномасштабний і різноплановий ілюстративний матеріал (фото, репродукції, малюнки) у виданні сприймається як основний і додатковий. Доречно привести ілюстрації до єдиного стилістичного «знаменника», використовуючи не додаткові засоби декорування, а удосконалюючи/змінюючи їх.

Подекуди недоцільно використовувати ілюстративний матеріал (фото, репродукції) із невеликим кутом обертуту відносно горизонталі. Цей прийом не додає ані ігрового, ані змістовного ефекту. Подання «картинок» з розмитими напівокруглими краями та тінню та із застосування інших фотошоп-ефектів заважають ефективно побачити зображення.

Звертаємо увагу авторів-упорядників та дизайнерів, які здійснюють підбір та пошук ілюстративних джерел у мережах, що слід вказати ці інформаційні джерела згідно умов, які ці джерела висувають для їх використання. В окремих випадках необхідні й додаткові угоди на використання візуальних джерел.

Багатоманіттю ілюстративного матеріалу необхідне більш виразне подання. Пропонуємо збільшити розміри окремих ілюстрацій, якість і розмір яких це допускає. Уможливить наявність більшого «робочого поля» для дизайну видалення зайвих елементів (колонлінійок, декорованих рамок), зменшення розміру колонтитула тощо.

Ієрархія рубрик та акцентування – одне з найголовніших завдань у дизайні видання, зокрема шкільного підручника. Слід зауважити, що відкриті барви

рубрик (cyan, magenta) погіршують сприйняття тексту. Сьогоднішня поліграфічна промисловість вже давно якісно відтворює й складніші кольорові відтінки. Цифрові позначки завдань, які розміщені «у хатці», також могли б бути позначені іншою барвою чи кращим способом акцентування. Не слід використовувати для заголовкових рубрик прописні літери. Доречно додати колонтитул. Це надає підручнику функції пошукової системи. Слід уникати градієнтів у позначеннях, вони не помітні, але візуально заповнюють сторінку.

Заголовки на тонованих плашках гірше читаються. Не слід використовувати для заголовкових рубрик акцидентні шрифти. Розміщення кольорового колонелементу на обрізному зовнішньому полі привертає зайву увагу. Іноді трапляється занадто багато акцентованих крапок. Відомо, що кругла форма привертає увагу, але часто це лише декор, а не функція.

Декоративні елементи рубрик (колонцифри) привертають увагу, водночас виворотний цифровий ряд не є функціональним і погіршує прочитання. Зауважимо, що колонелемент, використаний як сигнальна система (відповідність кольору розділу), є доречним у виданні.

Варто звернути увагу на значну кількість різноманітних засобів і стилістику рубрикації й уникнути або максимально зменшити зайве декорування рубрик.

Використання градієнтів, кольорових обрамлень, рослинних елементів для акцентування заголовків часто має цілком протилежний ефект – відвертає увагу від основного змісту.

Дизайн обкладинок рецензованих видань представлений у багатьох стилях. Зустрічаємо сучасні і рекламні композиції обкладинок, що чіткі і зрозумілі, але поруч з тим титульні шрифти видання мають акци-

дентний характер накреслення і дисонують із пластикою ілюстрації. Також не варто використовувати однако-вий колір для усіх шрифтових написів, адже вони мають ієрархічну різницю між собою. Застосування градієнту для шрифту зменшує його здатність до прочитування через зміну контрастності графеми літер. Позитивним є використання локального тла, у цьому випадку білого, що загалом покращує сприйняття дизайну обкладинки. Негативною рисою є використання різноманітних і несумісних просторово-пластичних способів подання графічної і текстової інформації. Варто обмежити використання різноманітних «ефектів» задля покращення загального вигляду. Нашарування графічних елементів посилює хаотичність сприйняття, яка є недоречною для підручника. Колажування фотозображень дітей та рисунків, динамічне компоновання геометричних елементів, багатоплановість ілюстративного наповнення та просторовість зображень вирізняє обкладинки шкільних підручників як деякий архаїчний предмет. Підручник, його зовнішній вигляд повинен мати сучасніший вигляд, навіть тоді, коли його зміст торкається минулих століть.